

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Книга Социални дейности

Том 110

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF EDUCATION

Social Work

Volume 110

СОЦИАЛЕН ДИСКУРС НА СТРАТЕГИИТЕ ЗА СПРАВЯНЕ И УСТОЙЧИВОСТ ПРИ ТРАВМАТИЧНИ СЪБИТИЯ В КОНТЕКСТА НА СОЦИАЛНАТА РАБОТА

ХЕНРИЕТА ИЛИЕВА*

Резюме: Студията е посветена на проблема за формиране на стратегии за устойчивост при хора, преживели кризи. Разглежда се спецификата на травматичното събитие в резултат на преживени природни бедствия. Стратегиите за справяне се развиват чрез включване на хората в групов процес на помагане. Водеща идея е да се покаже социалният дискурс при възстановяването – ролята на споделянето с другите в местната общност, приемането на социални модели за справяне, отхвърляне на затрудняващи адаптацията механизми и др. Във връзка с това в студията се представят емпирични данни от собствено изследване, свързани с формирането на стратегии за справяне и за устойчивост при кризисни събития.

Ключови думи: стратегии за справяне и устойчивост, бедствия, травматични събития, групов процес

* Имейл: henrietaillieva@yahoo.com

SOCIAL DISCOURSE OF THE STRATEGIES FOR COPING AND SUSTAINABILITY IN TRAUMATIC EVENTS IN THE CONTEXT OF SOCIAL WORK

Henrieta Ilieva

Abstract: *The study is related to the problem of formation of sustainability strategies for people who have experienced crises. The specifics of the traumatic event experienced as a result of natural disasters is being examined. Coping strategies are developed by involving people in a group process of help. The main idea is to show the social discourse in recovery - the role of sharing with others in the local community, the adoption of social coping models, the rejection of mechanisms that limit the adaptation, etc. In this connection, empirical data from own research, related to the formation of coping strategies and sustainability in crisis, are presented in the study*

Key words: *cooping and resilience strategies, disasters, traumatic events, group process*

Увод

Хората, преживели травматични събития, развиват различни по своята същност стратегии за справяне със случилото се. Много от тях са високо мотивирани да променят и реконструират начина си на живот, други са идеалистично настроени, търсещи ново начало, трети – песимистични, склонни към социална изолация, а някои – развиващи алтруистични поведенчески модели и готови да помагат на други хора, изпаднали в беда. Често, в желанието си да превъзмогнат случилото се, хората не осъзнават напълно собствените си нужди и личностни ресурси, които могат да им помогнат да избегнат социалната депривация.

В обхвата на настоящата студия разглеждаме понятията „травматична криза“ и „травматично преживяване“ в контекста на бедствието като травматично събитие, а не в жизнените кризи. Ще обсъдим бедствените кризи като травматични събития, а не кризите, породени от социални обстоятелства (например разводи, заболявания, неудовлетвореност от връзки и отношения и пр.). Фокусът е поставен върху природните бедствия. Понятията „стратегии за справяне“ и „стратегии за устойчивост“ се разглеждат в тяхната многопластовост и социално реализирана преплетеност. Чрез участието на хората в социална работа с група се търси и изследва изграждането на тези стратегии след преживяното травматично събитие.

Интерпретацията, анализите, дискуссионните въпроси, които поставяме, са на база теоретични проучвания, обзор на международни добри практики и на авторово изследване, което се осъществява в тригодишен период. Основната цел е да се провери хипотезата, че ако хората, преживели травматично събитие, породено от природно бедствие, преминат през процес на социална

работа с група, то те изграждат устойчиви стратегии за справяне, ориентирани към възвръщане в общностно функциониране.

Социалният дискурс е ориентиран в парадигмата на социалните науки и приносът им в разширяването на възможните стратегии за устойчивост, като набор от алтернативни механизми за социално включване в пост – бедствения период.

Дискурсът се разглежда като поле, в което посредством говорене се предлагат, дискутират, проиграват чрез процес на участие в социална работа с група, нови стратегии за устойчивост след преживяна криза от хора, споделящи травмата в общностен план.

Понятийни уточнения

За целите на настоящето изследване ще приемем условното съществуване и преливане в частичен символен и синонимен контекст на термините „бедствие“, „травматична криза“ и „травматично събитие“. Запазваме спецификата на всяко от тях, но за да е ясно разграничаването от житейските препятствия и възрастовите кризи, правим това необходимо уточнение. Интересите ни са в областта на бедствията и възстановяване на индивидите в обществото след преживяването им чрез активно включване в социалния живот.

Стратегии за справяне и устойчивост

При обзора на научната литература откриваме, че много специалисти констатира, че стратегиите за справяне при критични събития и стратегиите за устойчивост са взаимно преплитачи се или често вторите са в компонента на първите. Ако приемем, че справянето е интуитивен процес, към който хората пристъпват при рисково събитие, то развиването на устойчивост невинаги е задължително логическо продължение на справянето. Хората не са защитени от патологичните ефекти на бедствения стрес и не са имунизирани срещу негативни социално-психологически прояви. Това налага фокусиране на вниманието на специалистите в областта на социалните науки да са в активен теоретичен и практически ориентиран процес на проучвания на стратегии за справяне и устойчивост.

За дефинирането на справянето (coping) няма все още пълно съгласие в академичните среди, тъй като едни автори го свързват предимно с теориите за стреса (Селие, Фенстинджър, Лазарус), други с адаптацията, а при трети е компонент от жизненото развитие на човека. Допирателната точка е връзката на справянето с адаптацията на хората, особено при преживяването на критично за тях събитие, свързано със средата и въздействията ѝ. Справянето като процес влияе положително или отрицателно върху адаптацията, но кои негови форми имат благоприятен или не ефект и последствия върху индивидуалното функциониране и какви са по-следващите резултати при адаптации-

ята като социално ре-включване в общността не е съвсем ясно и конкретизирано все още в научната литература (Корсини, Дж., 1998, 1155–1157).

Интерес представлява работата на Лазарус (1952, 1980) по отношение на стреса в частта за включването на звеното – „посредник“ между стимулите на околната среда и стресовата реакция. Според него най-съществените процеси, определящи индивидуалния облик на всяка стресова реакция, са процесите на оценка на явлението (appraisal) и на справянето с него (coping). Оценката на явлението може да бъде първична и вторична. Първичната оценка определя явлението като благоприятно или не за личността. Вторичната оценка се изгражда върху индивидуалното мнение за наличните ресурси за справяне, респективно – предпоставките за ранимост и уязвимост. Появилата се по-късно обратна връзка разширява качеството на оценката, като включва повече информация не само за собствените реакции и околната среда, но и за по-нататъшния анализ на явленията. Тези допълнителни разсъждения Лазарус нарича „преоценка“. Така различните познавателни оценки (първична, вторична, преоценка) определят реакциите на стрес и емоционалните състояния, които ги съпровождат. Пренесено в полето на бедствения стрес, справянето/копинг предхожда преоценката, която ние интерпретираме като вариация на устойчивост на хората към последващи травматични събития.

При прегледа на научната литература се очертават три базови подхода към справянето като процес (Лазарус, Селие и др.):

- Модел, базиран на теорията за ученето на базата на импулсите и подкреплението. Справянето се състои от актове на бягство и избягване, които контролират неблагоприятните условия на средата, с цел да намалят психофизиологичното неблагоприятно положение на индивида (Иванов, К., 1994, 45–87).

- Модел, основан на понятията на психоаналитичната и нео-психоаналитичната психология – акцентът е върху справянето като набор от Его-процеси, фокусирани върху мисловни концепти за взаимоотношенията на Аз-а със средата. Целта е да се оцелее и да се достигне до благополучие, като се управляват социалните рискове (пак там).

- Йерархичен модел – при него справянето е зрял набор от Его-процеси, при които личността борави със събитието гъвкаво и реалистично (пак там).

И при трите модела справянето се изравнява с адаптацията и нейната успешност, отчитат се предимно телесните неблагоприятия, изпуска се от внимание преживяването на емоциите и последствията от това, тъй като справянето се възприема като статично или само като стил.

Като отчитаме приносите и търсенията в научните публикации, на този етап се спираме на условната дефиниция за справянето като „активен, сложен процес, който се променя заедно с фазите на стресиращото събитие и от един контекст в друг“ (Корсини, Дж., 1998: 1156).

Стратегии за справяне (coping strategies)

Много често в различните научни публикации по този въпрос правят впечатление два момента: честото заместване на думата „стратегии“ с думата „механизми“ и обобщеното, повтарящо се дефинитивно структурирано изречение, според което „**справянето** е тип поведение, чието цел е да предотвратява, отлага, отстранява или овладява напрежението и стреса“ (Корсини, 1998). Копинг-стратегии са пряко свързани с емоционалния и социален опит на отделния индивид и се обобщават от приблизително еднакъв модел на отреагиране – избягване, промяна, овладяване, превенция, контрол на неприемливите емоционални пориви (Иванов, К., 1994, 45–87). Погледнато през критичната призма, прави впечатление, че извеждането на стратегии или механизмите често повтаря елементите от разпространеното определение за тях. Така те се атрибутират на всяко следващо поколение, без особено да се отчита социокултурният, икономическият и кризисният формат на промяна и развитие в човешкото общество, нито в отделния етос на пребиваване и типичен за него социален дискурс. Често срещаната дума „от – реагиране“ асоциира външната, поведенческата страна на реакцията, което не може да ни ориентира дали наистина личността е утвърдила във вътрешен, ценностен план тези реакции и дали те имат ясен смислов конструкт за социалните последици от тях. При търсенето на смисъла на стратегии за справяне извън теориите за стреса и професионалното прегаряне отбелязваме, че те са крайно необходим компонент за опазване на психичното здраве и социалното функциониране на личността в индивидуален формат след преживяното бедствено събитие. По време на изследванията на терен на автора на настоящата студия, след преживяно наводнение, една жена от Северозападна България, около 55-годишна, каза (записът е на автора, цитатът е дословен):

Автор: Как се справяте след преживяното, мина половин месец?

Жена: Е, паа, я, оно си е се същото... Само дека не моа да ям, оти ма е страх, ама си се оправям, добре съм си, животните ми са живи...

Автор: А лекар потърсихте ли?

Жена: Па що, он ми рече, че съм си добре... Ша почна да ям като ми мине уплаха. Мани ма, я знам, че ша мине, ама ако пак са случи, нема да оцелеа! Па нема да знам как да бегам – обърквам са!

Автор: Искате ли да поговорим за това – да Ви „мине“, да знаете как да „бегате“ другия път?

Жена: А, па може... Ама чекай да викна и сестра ми. Она е много зле, тилетата ѝ са удавиха, па с двете да говориш... Да ни кажеш, момиче...

Отреагирането е налице – липса на апетит, изразяване на страх, бягство от проблема, фокус върху нещо любимо (животните). Погледнато така – има стратегия за справяне – избягване. Доколко, обаче, тя помага на тази жена и

много други като нея? Как можем да сме сигурни, че хората наистина преодоляват сами последствията от преживяното критично събитие, активно се връщат към общността си, развиват нови стратегии за справяне, които ги правят по-устойчиви за в бъдеще? Не можем. В психологическата литература и практика тук се намесват методиките за прилагане на кризисна интервенция на индивидуално равнище, свързани с разбиране на емоциите и съзнателна промяна на поведението. Но това се случва, когато човек съзнателно потърси помощ и участва в процеса с кризисния интервент. Напълно отчитаме ефективността на кризисната интервенция и продължаваме да търсим какво се случва в общността отвъд нея – в полето на хорското „говорене“ за оцеляването и живота след това. Интересуваме се дали и как тези стратегии преминават плавно от избягване към осъзнато справяне с помощта на груповото споделяне на общо преживяното, за да се придобие личностно – групова устойчивост.

Стратегии за устойчивост (Sustainability strategies)

Акцент на търсенията на автора на тази студия е усвояването, развитието и прилагането на стратегии за устойчивост след преживяно критично събитие. Като интерпретираме базовите научни изследвания в областта на стратегиите за справяне, ние фокусираме вниманието си отвъд тях – към преработката им в устойчиви жизнени стилове, при които личността се интегрира успешно в общността, с която вече е споделила травматично преживяване. Търсенията са ориентирани към мезо- и макроравнището на социалната работа – прилагането на стратегии за устойчивост в следствие на участие в социална работа с група. Интересът ни е към прехода личност–група–общество и как стратегиите за справяне се трансформират в ефективни стратегии за устойчивост.

Приемаме, че устойчивостта е пряко свързана с управлението на преживяното. Всяко травматично събитие се оценява най-добре в две посоки: степен на заплахата и тежест на загубата. При примера с жената от Северозападна България тежестта на загубата е ниска при нея, но много висока при сестра ѝ (загубата на домашните животни). Оценката, която тези две жени биха имали (и реално имат) за сполетялото ги събитие (наводнение), е близка, но не еднаква: заплахата за живота им е еднакво силна, но загубите са различни, следователно вероятността на първата жена да се върне по-бързо към нормалното си функциониране е по-висока, отколкото при втората. Защо? Тъй като битът е определящ в малките населени места, емоционалната връзка с животните е много сила, особено при самотно живеещите възрастни хора (сестрите са на близка възраст – между 55 и 57 години), то всяко бедствие, което отнема устоите на живота им, е силно застрашаващо самото живеене. Непосилно е за втората сестра да управлява емоциите и страха си. Готовността в първата жена да поеме управлението е видима – тя говори за преживяванията си и желае да бъде подготвена за бъдещето. Това е само един от примерите, които

при изследване на 400 души, преживели подобни сътресения в последните три години, се повтаря при всеки 5 от анкетираните на различна възраст (от 18 до 70 години). Илюстрираме закономерност, която ни позволява хипотетично да приемем, че има корелация между устойчивост и управление, при която справянето с травматичното преживяване включва: приемане на загубите, разпознаване на заплахите, извличане на добри практики от минал опит, усвояване на набор от умения за разбиране на собствените емоции и преживявания, самоконтрол и овладяване на средата с цел ефективно функциониране в общността. Загубите са опасни, защото от материални те бързо транзактират към статус, уважение, престиж, любов, подкрепа, преживяване на щастие и благополучие. Синонимните ядра, които се откриха по време на изследването за заплахата и загубата, са:

- заплаха: удар, страх, ужас, стресване, риск, опасност;
- загуба: мъка, смърт, мизерия, бедност, безсмислие, изгубване, недоимък, липса, щета, жертви.

Приемаме, че преживяването на загуба води до силни емоции и липсата на подкрепа би довело някои типове личности до реакции на депресия. Преживяването на загуба причинява депресивна по характера си реакция, защото тя лишава оцелелия от обекти, към които той е привързан. Човешкото развитие е свързано с изграждане на емоционални връзки и хората започват да ги възприемат като награди, които получават в ежедневието си. Когато тези връзки се разкъсат от загуба на желани обекти, нивото на ежедневните награди спада и резултатът често е депресия, изолация, загуба на себеуважение и желание за живот.

Подобна логическа верига ни накара да потърсим стратегиите за устойчивост като резилианс подход в социалната работа и като самосъздаващи се личностни конструкти чрез участие в групова работа. В тази връзка отбелязваме основни фактори на социална работа с група като:

- подкрепа в групата;
- хомогенност по преживяване и местоживеене;
- обмяната на идеи и механизми за справяне след преживяното;
- защитената среда на споделяне и доверие и др.

Така, проследени в тригодишен период, като стратегии за устойчивост се оформят: ефективно общуване, съзнателна подготовка за бедствия и травматични събития, планиране на бъдещето, положителни преживявания със семейството и близките хора, включване в неформални общности (танци, градинарство, тъкане и др.), изграждане и прилагане на нови поведенчески и комуникативни модели на функциониране, намиране на смисъл и цел в живота. По аналогичен начин те могат да бъдат критериално дефинирани като:

1) стратегии за сигурност – ориентирани към настоящето и близкото бъдеще по отношение на формиране на базови познания за безопасност при бедствия;

2) стратегии за спокойствие – свързани с разпознаването и управлението на емоциите, чувствата, поведението и реакциите на тялото както в себе си, така и в другите значими хора;

3) стратегии за свързаност – поддържане на съзнателна социална връзка със семейство, близки, приятели, съседи, общността, в която живеят;

4) стратегии за ефикасност – развиване на резиланс към бъдещи травматични събития;

5) стратегии за надежда – изграждане на духовна устойчивост и вяра в собствените способности за справяне.

Видимо е обвързването на двата типа стратегии – за справяне и за устойчивост – и комбинативното им разбиране, усвояване и прилагане в живота. Безспорно е, че и тези стратегии правят подпомагат индивидите да станат ефективни в социалното си функциониране след преживени кризисни събития.

Травматичното събитие

Травматичното събитие е различно преживяване от обикновените житейски кризи. Според DSM-IV-TR (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) определяме събитието за такова, когато се включва реална смърт, заплахата за смърт или сериозно нараняване, заплахата за физическия интегритет на лицето или на други лица (Справочник за диагностичните критерии на ДСН-IV-ТР, 2009, 233–237). Травматичното събитие е неочаквано, силно акумулиращо дистрес и често завършващо с посттравматично стресово разстройство. Когато е придружено със смърт на любими хора, загуба на домашни животни, разрушаване на дома, прекратяване на функционирането на ежедневието на живот, то въздействието му е изключително силно и дълготрайно, защото поставя личността извън зоната на обичайния социум. То предизвиква вина, гняв, апатия, мъка, изолация и други негативни преживявания. Оцелелите търсят ирационални грешки, обвиняват, застиват в мъката и неверието си. Често травматичното събитие се съпровожда с липса на удовлетворяващ смисъл на живота и необяснимо усещане за безсмислието на загубата, на липса на адекватна подкрепа от най-близките и повечето от оцелелите се затварят в себе си, спират да говорят със семейството, приятелите и близките за лошите спомени.

Хората реагират различно на травматичното събитие в зависимост от собствената си психологическа оценка към случилото се и начина, по който го интерпретират. Често това зависи от статуса им на понасящи загуби (жертви и/или вторични жертви), оцелели, наблюдатели (свидетели) или на пряко засегнати. Значение имат възрастта, социално-икономическата специфика на населеното място, образованието, професионалният профил и семейното положение.

В настоящата студия няма да се фокусираме върху психофизиологичните реакции към травматичното събитие, а само ще отбележим, че наличието им и тяхната продължителност са отправни точки за активиране на способностите на индивидите към справяне и устойчивост. Факт е и практическият опит доказва, че ако не се обърне внимание още в първите часове след преживяното на тези реакции, то процесът на възстановяване на индивидите и общността се забавя и често е съпроводен с общностни конфликти и затруднена комуникация.

В съвременните литературните източници съществува условно разделение на травматичната ситуация по видове на произход на преживяването и последващи ефекти, отразяващи се в социалното функциониране на индивидите (по: Ajdukovic, Daviidov, Friedly, Ehrenreich и др.):

- **Първият вид** травматична ситуация се отнася за единично, но изключително силно преживяване, което човек не е в състояние да понесе психологически (природни бедствия, промишлени катастрофи, война или друго застрашаващо събитие). Невъзможността да се предвиди силата на психосоциалната травма, която общността понася, преобразува социокултурните и икономически параметри на битуването на хората и често води до самоизолация, ирационална вина, разрушаване на житейски норми и ценности (Ajdukovic, 2013).

- **Вторият вид** травматична ситуация може да произведе подобен ефект, но характерно за нея е повтарянето на силно дестабилизиращи изживявания (пак там).

Ajdukovic (Ajdukovic, D. & all., 2013) прави обстоен преглед на ролята на социалните фактори върху травматичните преживявания (бедствие, войни, катастрофи, събития, кризи). Интерес представляват идеите му за въздействието на травматичните събития върху обществото и други фактори, които също могат да бъдат социо-контекстуални, като местоположение на случилото се (вкъщи или другаде), излагането на социален хаос и нивото на отхвърляне от общността. Авторите подчертават характеристиките на социалната ситуация, която определя интензитета и съдържанието на преживяванията, на справянето и в този смисъл също и на развитието на устойчиви във времето стратегии. Фокусът на тези разсъждения е най-вече в степента, в която хората получават подкрепа от другите. Много от изследванията и на Международната федерация на Червения кръст/Червения полумесец показват спад в социалната подкрепа и социалното включване и обясняват голяма част от последиците за психичното здраве и социалната реконструкция в диадата индивид–общност от природните бедствия. Защиатава се тезата, че е необходима още много работа върху процесите в семейството и общността, които насърчават издръжливостта или подпомагат възстановяването. Вместо универсално използвания термин „психологическа травма“ за огромен брой ужасяващи събития са предложени термини като „социална травма“, „колективна травма“ или „ма-

сова травма“, които по-добре биха отразили характеристиките на повтарящи се и продължителни масови бедствия (Definition of community resilience: an analysis: A CARRI Report, 2013).

Социалният дискурс

В речниковия преглед „дискурс“ (латински discursus – тичане към/бягане от) често обозначава „писмена или говорима комуникация или дебати“ или „формална дискусия или дебати“ (Терминологичен речник по хуманитарни науки, 2007: 106).

Необходимостта от „говорене“ за случилото се с други хора и ефектите от „социалното говорене“ предизвикаха интереса ни по време на това изследване. Дискурсът се дефинира като „разговор, обсъждане, процес на създаване на текст, говорене“ (пак там, с. 107). Дискурсът е „разсъдъчен, логичен“ и от тази платформа той е социален, когато е споделен с повече от един човек. Вера Стаевска проследява дискурс анализа като социално-научен метод, акцентирайки на изследванията върху езика и общуването като съществена част от социалния живот (Стаевска, В., 2007). Социалните науки използват дискурса и дискурс анализа, за да „разказват“ парадигмите, които изследват. За нас интерес представлява разбирането на реалността като обект на социална и рационална промяна, особено след като тази реалност е била застрашително „огъната“ от неочаквано, нахлуващо и опустошаващо нормалното ежедневие събитие. В подобна посока са и изследванията на социалните антрополози като Грийнберг, Леви-Строс, Малиновски и социалингвистите Браун и Гумперц, както и Пайк, който създава тагмемичен подход. Допирателната при тях е интерпретирането и анализа на езика като „вход към човешкото поведение“ (пак там). Пайк (1967) твърди, че вербалното и невербалното поведение взаимно се проникват и имат специфично взаимодействие с нагласите, действащи в социален контекст. Като използваме научните търсения на социоантрополозите и социалингвистите, ние правим опит да изведем през езика: говоренето и общуването между хората, стратегиите им за справяне и устойчивост. Социалният дискурс в този смисъл разглеждаме като защитено поле в груповото пространство, в което хората възвръщат своите умения за живеене след повратни точки. В своите разговори те създават текст, отговарящ поетапно на техните случвания:

*Беше тъмно... Бучеше... Парализирах се от ужас... Забравих дядото...
Грабнах кучето... Тичах, виках, не знаех къде съм... Проклетисвах... Падах,
мислех си: Това не ми се случва на мен...*

(Запис от групова работа – довършване на изречения, започнати от водещия в групата, за деня на критичното събитие: „И тогава...“)

Създаването на текст в кръгово допълнение, следващо инстинктивно логическата верига на преживяванията, излиза извън рамките на индивиду-

алната травматичност и се превръща в социален дискурс, фокусиран в една основна точка: преживяната травматична случка. Паузите, премълчаването, семантичната свързаност, коментарите допълват визията на преживяванията и работата с нагласите, която е трудна, бавна, нуждаеща се от помощ в общността. Ако се позволим на когнитивната психология, която изследва процесите на оформяне на текст, спомена за него и обработката му, ще можем да видим ясно възприемането на събитието и разбирането му. Последното е особено важно за изработване на стратегиите за справяне и стратегиите за устойчивост. Шанк, Андерсън и Кинч имат специални изследвания в тази посока, като се опират на работата на Барлет за паметта (по: Hobfoll, 1988). При бедствията много често паметовите процеси се променят и през фазата на възстановяване хората често не могат да си спомнят детайли от случилото се. Те атрибутират чужди смисли, интерпретират, задъхват се в напрежението за спомняне и блокират процеса на индивидуално ниво. Да останат насаме със себе си, да се борят с капаните на паметта, да се опитват да селектират думи и образи, без да могат да разделят своето от чутото, е тежко, посттравматично и дълговременно преживяване. Това е и смисълът от участието в социална работа в група – с помощта на думите и другите да възстановим своята визия, да селектираме Аз-а и да открием ресурсите си за справяне.

Групата в комуникативния си профил действа като своеобразно огледало – създава дискурс и всеки открива бавно мястото си в него, за да може през общуването да проследи промяната в поведението си, да тества социалните си умения в определени елементи на разговора, да открие идентичността си, да тренира нови роли и да усвои нови нагласи и модели на възстановяване и поглед към бъдещето. Отчитаме и приноса на социалната психология и близостта ѝ до микросоциологията и теорията на речевото взаимодействие в областта на интерпретирането на езиковото поведение като разновидност на социалното, като групова принадлежност и идентичност (Кларк, Арджайл и Лабов). При обзора на литературата по този въпрос прави впечатление допирателната между социалното и дискурса: езикът като социално конструиран дискурс, но и „конструиращ реалност“ (по: Стаевска, В.). Тази специфична социо-комуникативна реалност всъщност е групата с нейната динамика и езиковите символни конструкти, които се проявяват в нея, в случая при изследване на реакциите на хората при бедствия и справянето след това. Социалните представи се конструират и ре-конструират чрез обмен на езикови практики и така възпроизвеждат определени социални роли и позиции, започващи от индивида, преминаващи и дефиниращи се в групата като разновидност на социалния дискурс и се апробират, усвоят и стават устойчиви или не в общността или поне в нейните гранични зони.

Ние се страхувахме... Не знаехме как да реагираме... Чувствахме се сами, само двамата... Имах усещането, че все съм сам... и така ще умра... Успокоих се, когато видях съседите... Зная, че е нормално да има бедствия,

зная вече как се чувстват другите, не се срамувам от себе си, знаей какво да правя... (споделяно в група след земетресението в Перник).

Няма да изследваме етнографията на говора, въпреки че е интересен феномен от социокултурна гледна точка, а ще оставим този момент за друга разработка. Отбелязваме само, че културалноспецифичните модели на ежедневно общуване се прехвърлят в груповата дейност особено след втората среща на групите, когато хората са преодолели повече от своите първични рани и с лекота преминават от фокус върху преживяното към ежедневни клюки, спонтанни разкази за ежедневието, вербални дуели и смях. Живителната сила на социалното говорене бързо увеличава и по-пасивните участници:

Мислех дека да си трая, ама они като заговориха за отцеца и я да кажа – он ме спаси, щото ми е съсед и я не чух бученето, а он доде и риташе по вратата... (жена на 43 години от община Мизия по повод преживяно наводнение).

Думите са съпроводени с жестове, позиции на тялото, използване на широка палитра на невербална комуникация. И ако непосредствено след преживяната травматична ситуация думите са малко, откъслечни, емоционални, то невербалните средства варират в дихотомията активност–пасивност. Наблюдава се хармонизиране на вербалните и невербални изразни средства по време на втората груповая среща, което доказва обвързаността им с произвеждането на определен социален смисъл в защитено социално поле.

Изследователски проекции на проблема за справянето с преживени кризи

Изследователското пространство обхваща социалните компоненти на възстановяване след преживяно бедствие (травматична случка) и е разположено в полето на социалната работа. Обзорът и проблемната познавателна зона са в полето на хуманитаристиката и социалните науки. Използвани са структурни, базови компоненти от системния подход, групово-динамичния подход, теориите за стреса и социалното благополучие и др.

Основният проблем е свързан с изграждане на стратегии за справяне при кризисни събития чрез социална работа с група и преминаването им в стратегии за устойчивост. Конкретната емпирична среда са хора – индивиди и групи, преживели кризисни събития. Периодът на изследването е разположен във времето до три години (включително и проследяване на крайния резултат от груповия процес).

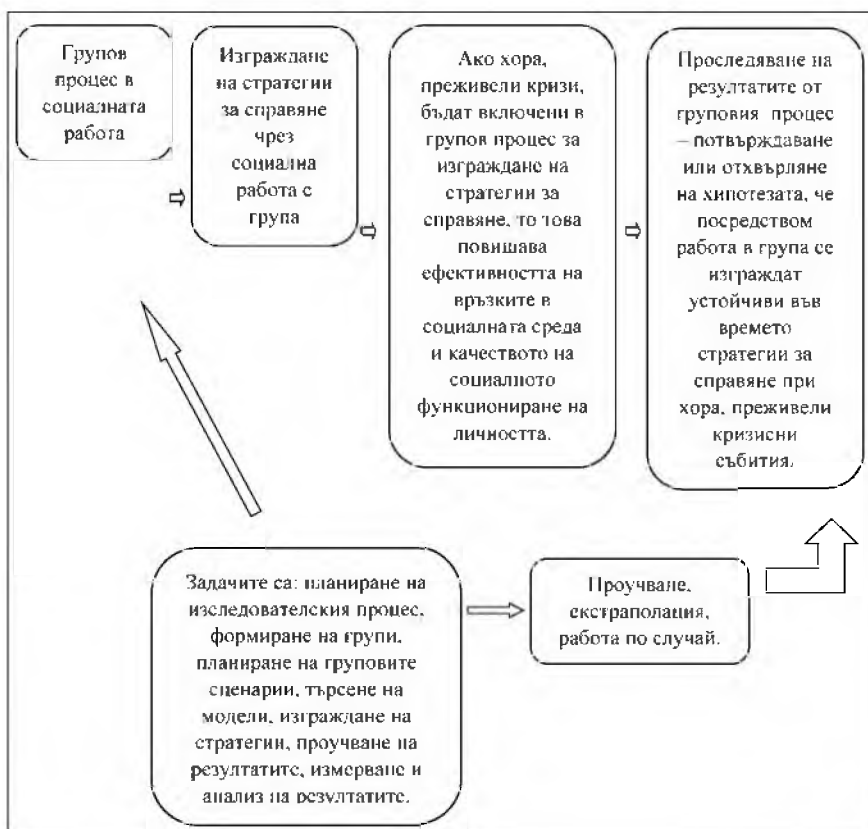
Предмет на изследването е създаване и насочване на система от инструменти за изследване на ефектите от социална работа с група, имаща за цел преодоляването на преживяванията след бедствие/криза.

Обект на изследователската работа са проследяването и развитието в общността на стратегии за справяне и стратегии за устойчивост в бъдещето.

Цел – да се изследва и докаже положителното въздействие на включване на отделния индивид в социална работа с група, за да се изградят стратегии за ефективно възвръщане към ежедневното ниво на функциониране в обществото.

Концептуализация на научното изследване

Хипотезата, която проверяваме, е: ако хора, преживели кризи, бъдат включени в групов процес за изграждане на стратегии за справяне, то това повишава ефективността на връзките в социалната среда и качеството на социалното функциониране на личността. В хода на изследването си поставихме следните цели и задачи: да се потвърди или отхвърли хипотезата, че посредством работа в група се изграждат устойчиви във времето стратегии за справяне при хора, преживели кризисни събития. Задачите са свързани с целта на изследването: планиране на изследователския процес, формиране на групи, планиране на груповите сценарии, търсене на модели, изграждане на стратегии, проучване на резултатите, измерване и анализ на резултатите. Изследвани са 400 лица, преживели кризисни събития, от различни региони в цялата страна:

Фигура 1. Концептуализация на научното изследване

Описание на инструментариума

Инструментът (или система от инструменти) е ориентиран към изследване на ефектите от социална работа с група, насочена към преодоляването на кризисни преживявания в резултат от бедствие. Изследваме удовлетвореността (наличие/отсъствие на положителна оценка) от участието в самата група чрез разработена самооценъчна скала. Изследваните лица оценяват себе си като част от груповата среда за подкрепа и взаимопомощ за справяне с травмиращото събитие.

Таблица 1. Система от критерии и индикатори за оценка

Критерии	Индикатори
Критерий 1. Оценка на организационното и функционалното състояние на групата:	✓ наличие на утвърдени правила и норми в групата, чрез които се поддържат нейните функции ✓ строгост на реда в групата – степента, до която приетите (договорените) норми в групата се санкционират ✓ стабилност на група – устойчивост на целите, които си поставя групата
Критерий 2. Отношение на групата към включените в нея индивиди:	✓ задоволителност – възможност на групата да удовлетворява потребностите на отделните индивиди ✓ защитеност – възможност на участниците в групата да разгръщат доверително и емпатийно общуване в групата
Критерий 3. Роля на водещия социален работник в помагания групов процес:	✓ подход на водещия към разработване и реализиране целите на групата – директивен срещу недирективен подход; помощ срещу самопомощ ✓ стил на комуникация на водещия
Критерий 4. Степен на приспособяване на членовете към групата и нейните цели:	✓ доколко всеки един участник дава подкрепа на останалите в групата ✓ доколко всеки един участник получава подкрепа от останалите в групата ✓ доколко всеки член търси одобрение от останалите в групата ✓ доколко всеки член търси полезна за себе си информация от другите ✓ доколко групата допринася за развитие на личния му потенциал и ресурси ✓ доколко в групата всеки от членовете търси положителното като опит, който да извлече за себе си ✓ доколко се дистанцира/отдръпва от случващото/случилото се в групата

Критерий 5. Обща удовлетвореност от участието в групата:	1. Изследваме готовността на участниците в групите за оптимално функциониране след преживяната бедствена криза, като се опираме на подхода „психично благополучие“: 1.1. Желание/нежелание за личностен растеж: ✓ наличие/отсъствие на жизнени цели ✓ наличие/отсъствие на инициативност и автономност ✓ усещане за контрол на средата ✓ чувство за свързаност с другите 2. Възможността членовете на групата да не са се повлияли от груповия процес: психичните реакции на неуспешна адаптация към травматичното бедствено събитие. Тук правим диагностика на три равнища: 2.1. На афективно равнище ✓ усещане за вялост и изчерпаност ✓ преживяване на незаинтересованост и липса на удоволствени изживявания ✓ чувства на отчаяние и нещастие ✓ чувства на недоверие и отчужденост от другите хора ✓ преживявания на антипатия и враждебност към околните 2.2. На когнитивно равнище ✓ когнитивно неангажиране или понижено внимание към актуално случващото се ✓ импулсивност или склонност към необмислени решения и действия ✓ реактивна агресивност – раздразнителност към околните ✓ отказ от активно целеполагане 2.3. Поведенческо равнище ✓ преживяване на неуспехи в значимите сфери на социална и личностна изява ✓ честота на конфликти със значимите други ✓ честота на конфликти с колеги, респективно висше и низшестоящи ✓ споделяна със значимите други обща неудовлетвореност от живота
---	--

Структура на инструментариума

Разработени са три основни самооценъчни въпросника, които проследяват:

1. Въпросник 1 – оценка на честота на преживяванията на хората, преживели травматично събитие преди работата с група.

2. Въпросник 2 – оценка на същите участници за груповата динамика и работата в групата, към водещия и нивата на удовлетвореност от груповата работа.

3. Въпросник 3 – изследва промяната в преживяванията на хората след участие в социална работа с група и стратегиите, които са формирани, върху който ще спрем нашето внимание.

В изследването се използват 5-степенни самооценъчни скали, които съдържат и реверсивни айтеми, както и отворени въпроси (за демографската част). Методите на анализ са статистически, количествени и качествени.

Всяка група, която участваше в изследването, премина през структуриран формат на групова работа. Срещите се осъществяваха в точно определено време, продължаваха по три астрономически часа и групите бяха затворени. С всяка отделна група бяха проведени по шест срещи, за да се проследи промяната във всеки участник. Цялостният времеви период на изследването продължи почти три години. Като базов модел за създаване на програма за функциониране на груповата дейност бяха използвани елементи от когнитивно-поведенческата теория и системния подход, както и специално разработени практически техники за оказване на психосоциална подкрепа в група.

Анализ на емпиричните данни

По време на нашето изследване съвсем съзнателно бяха включени хора на различна възраст и от различни населени места, за да можем да отсеем различните и близки реакции на хората при травматично събитие:

Таблица 2. Демография на изследването

	Мъже	Жени	
18-29	20	16	36
30-39	33	40	73
40-49	48	61	109
50-59	83	99	182
	184	216	400

Образование	
Начално	36
Основно	0
Средно	182
Полувисше	73
Висше	109
	400

Населени места	
Драгичево	30
Рударци	20
Дивотино	22
Мещица	15
Бяла вода	18
Батановци	25
Перник-град	20
Горни Лом	40
Мизия	186
Малко Търново	24
	400

При всички участници бяха отбелязани следните общи проявления на реакции след преживяното (земетресение, наводнение, промишлен взрив): физически дискомфорт, нервна възбуда при звуци/шумове, застиване, тревожност, объркване, затруднения в комуникацията, страх, недоверие към себе си, гневни изблици или часове на самосъжаление „Защо на мен?“.

Ще фокусираме вниманието си върху получените данни от Въпросник 3, който е в полето на нашия студиен преглед. Той съдържа четири въпроса, всеки от които има определен брой айтеми, които изследват промяната у участниците в социална работа с група. Всеки въпрос и съответните айтеми имат за цел да установят динамиката на преживяванията, качеството на живот, преживяването на щастие, възвръщане към нормалния ежедневен житейски ритъм и др.

Проследявайки промяната, която е настъпила при участниците след социална работа с група, отбелязваме напредък при 98% от тях. Отразените резултати от обработените данни за афективните реакции на хората показват движение от апатия и безразличие към надежда, желание за общуване и вяра в себе си, устойчиво възвръщане към нормално функциониране. Отбелязваме отново, че групите участници са проследени в 3-годишен период, който е достатъчен като времеви параметър, за да се проследи процесът на личностна и социална устойчивост. Хората, които не са показали развитие или влошаване, се срещат в ежедневието и явно не могат да преодолеят случилото се чрез участие в група (дълбоко усамотени, изпитващи силно недоверие към другите, фиксирани в събитието и други причини).

Изследвайки процентната промяна в началото и края на груповия процес като поле на социален дискурс с цел изграждане на стратегии за справяне, можем да отбележим, че те приеха три основни направления:

- Отделният индивид може да се опита да промени източника на напрежение и травматичен стрес. Хората изискваха информация за причините, които поражда страданието им, за да ги разберат и приемат (44% от тях разбират в края на процеса своите реакции и от какво са породени, което повишава уменията им да ги управляват).

- Участниците в груповия процес използват споделянето, груповите техники и изграденото доверие помежду си, за да преразгледат ситуацията, да разберат и реконструират нивата на дистрес и да набележат индивидуални и общностни стратегии за справяне. Самото преразглеждане на преживяното означава осъзнаване на важноста на възникналия проблем като жизнен елемент, който предизвиква използване на качествени ресурси за бъдещо личностно позициониране. Тук участниците изградиха умение за усиленото размишляване и логично разсъждаване – 50% от тях не смятат, че животът им е безнадежден, за разлика от началото на процеса, когато над 75% не виждаха смисъл в бъдещия си живот. Коректно е да отбележим, че това е резонно, особено когато пред очите на хората се разрушава светът им, разпадат се домове

им, изгубват се малките социално стабилни механизми, с които са свикнали. Нарушаването на базовите нива (пирамидата на Маслоу) на човешкото функциониране и нужди води до загубата на смисъла на живеене. Отчитайки тези фактори, ние предприемаме множество мерки, за да дадем възможност на триадата индивид–група–семейство да се възвърне към ефективно социално функциониране: провежда се систематична първа психологична помощ, мерки за оказване на психосоциална подкрепа, индивидуална кризисна интервенция, участие в социална работа с група, задоволяване на първичните нужди, достъп до здравни услуги и др. Като комплексни възстановителни фактори отбелязваме социалното приобщаване и социалната подкрепа, които групата създава. Изключително „оздравяващо“ е осигуряването на първичната социална привързаност, както и емоционалната и първична подкрепа. Търпението на близките, разбирането на психосоциалните промени и осигуряване на набор от алтернативи за бъдещето, всъщност, спомагат за изграждането на стратегии за справяне. Превръщането им в стратегии за устойчивост става видно едва в края на третата година от нашето наблюдение и изследване.

- През по-голямата част от изследването участниците показват в динамичен план преминаване през класическите стратегии за справяне: отричане, оттегляне, пасивно приемане, прекомерен оптимизъм, избягване или дори магическо мислене.

При обработката и интерпретацията на данните, с които участниците оценяват личностния растеж, приемането на себе си, жизнени цели, автономност и инициативност, усещане за контрол на средата, чувството на свързаност с другите, се открояват следните моменти:

- ✓ повишена способност за бързо ориентиране и планиране на решителни действия в ежедневия живот с цел повишаване качеството на живот;
- ✓ възможност на всеки участник да мобилизира механизми за решаване на ежедневни житейски проблеми, като споменът от травматичното събитие не е вече спънка за това;
- ✓ изразяване на болезнените преживявания в подходяща форма; признаване на болката, без поддаване на негативните емоции;
- ✓ развиване на стратегия за превръщане на несигурността в овладяем проблем, като същевременно се разбира и споделя повишената нужда от зависимост, търсене, получаване и използване на социално съдействие и подкрепа;
- ✓ ефективно реагиране на промените в средата и осъзнаване на ползата им като формиране на напредък.

Хората, при които не са отчетени сериозни стойности на промяна или липсата на такава след процеса на социална работа с група, остават застинали във фазата на постоянното отричане, нихилизъм, слаб личностен контрол и склонност към изолация. При обработката на финалните данни се установи, че само 8 от изследваната извадка от 400 души не са отразили положителна промяна (влошени или без промяна) в края на процеса (вж. таблица 3):

Таблица 3. Положителна промяна

№	Брой хора	Процент
1	3	0,75%
2	8	2%
3	15	3,75%
4	16	4%
5	21	5,25%
6	34	8,5%
7	53	13,25%
8	43	10,75%
9	59	14,75%

№	Брой хора	Процент
10	38	9,5%
11	37	9,25%
12	31	7,75%
13	16	4%
14	13	3,25%
15	3	0,75%
16	1	0,25%
17	1	0,25%
ОБЩО:	392	98%

Като анализираме записите на отговорите на тези хора, правим допускано, че за част от тях груповата работа не е решение, вероятно поради специфика на характеровите особености, проблеми в групата или общността преди случилото се, както и недоверие в силата на груповата комуникация и създаване на смислово дискурсно социално поле. На тези хора деликатно е препоръчано, при тяхно съгласие, да се обърнат отново към индивидуални форми на подкрепа (работа с терапевт, преминаване през кризисна интервенция, срещи със социалния работник).

Прякото влияние на работата в група върху участниците се изследва през Въпрос 3 – айтеми 1–7 (вж. таблица 4). Тъй като проследяването на груповия процес е във фокуса на друга авторова публикация, тук ще илюстрираме получените резултати от гледна точка на групата като поле на социален дискурс, съдействащ за овладяване на нови стратегии у хората.

Таблица 4. Въпрос 3: Как оценявате следните твърдения, като използвате посочената скала?

	изобщо не съм съгласен	несъгласен	нито съгласен, нито несъгласен	съгласен	напълно съгласен
	1	2	3	4	5
В3. 1. След срещата ми с хора, преживели същата кризисна ситуация, се чувствам спокоен/на...	3	4	18	160	215
	0,75%	1,00%	4,50%	40,00%	53,75%
В3. 2. След участието ми в група за справяне с кризисния проблем все по-рядко изпитвам...	4	0	17	171	208
	1,00%	0,00%	4,25%	42,75%	52,00%

ВЗ. 3. Работата в група ми помогна да се върна по-лесно към обичайните си ежедневни задължения.	0	0	16	181	203
	0,00%	0,00%	4,00%	45,25%	50,75%
ВЗ. 4. Все по-лесно контролирам емоциите си (например плач) пред семейството...	1	0	36	127	236
	0,25%	0,00%	9,00%	31,75%	59,00%
ВЗ. 5. Работата в група ми помогна да премина по-леко през конфликтни ситуации в...	0	7	29	80	284
	0,00%	1,75%	7,25%	20,00%	71,00%
ВЗ. 6. Все по-често започвам да планирам бъдещето си да си поставям нови жизнени цели...	0	0	7	184	209
	0,00%	0,00%	1,75%	46,00%	52,25%
ВЗ. 7. Общуването с хората около мен става все по-спокойна и контролирана.	0	4	32	102	262
	0,00%	1,00%	8,00%	25,50%	65,50%

Интерпретирайки на база резултатите и изследванията на Faigley (Faigley, L., 2009: 238) за дискурса, виждаме, че в рамките на групата като езикова общност хората могат да придобият „вид дискурсивна компетентност“, която им позволява да се разбират по-добре, да споделят с разбираеми за тях символи на езика, така че групата да придобие стратегическа функционалност в проблематиката на изграждане на стратегии за справяне и устойчивост. Постепенно хората стават сензитивни (65,50%) към това какво да казват и какво не, щадейки другите, как да убеждават и търсят подкрепа, за да направят общуването с другите по-ефективно, използвайки групата като тренировъчно комуникативно поле. Приспособявайки изразните си средства, те не се унифицират, а преминават през специфична дискурсивна социализация, която съдейства за разширяване на жизнените цели (52,25%), да придобият нова социална практика, да отразят травматичното събитие през нов ракурс, да изведат и осъзнаят на практика ресурсите си. Така социалната промяна придобива дискурсивен характер, който динамизира индивидуалната промяна. В контекста на групата това би означавало позволяване и създаване на свобода всеки участник да бъде допустимо експресивен, да търси и намира допирателни с другите, да трансформира въпроса „Защо на мен?“ през „Защо на нас?“ към твърдението: „Случи се, ще се справим заедно!“. Вглеждайки се внимателно в получените резултати, можем да опишем процеса и през социално

репрезентативните теории, тъй като хората развиват своята чувствителност към другите и отново към себе си, изграждайки вариации и аспекти посредством интеракциите едни с други. Това е и специфична форма на разбиране и стратегическа устойчивост за управление на взаимоотношенията при бъдещо траматично събитие, създадена през груповия процес.

Положителната промяна на хората, преживели кризисно събитие, спрямо заобикалящия ги свят (роднини, приятели, близки, познати), споделяне и свободно говорене за чувствата, които изпитват, даване на съвети и други, се изследва във Въпрос 4 – айтеми 1, 4, 5 и 6 (вж. фиг. 2):

Фигура 2. Илюстрация на положителната промяна

След възстановителния период и преминаването през групов процес хората променят отношението към себе си и значимите други. Резултатите показват ясно тази нова отговорност към близката общност и готовност за връщане към пред-кризисното състояние. Постепенно хората започват да възстановят обичайния си начин на живот, откриват нови начини и източници за решаване на житейски казуси, стават по-чувствителни към преживяванията на околните. Личностната сила и устойчивост нарастват, а при 41% от участниците се наблюдава повишаване на алтруистичната готовност, съчетана с вяра в бъдещи сили за помощ и взаимопомощ.

Изводи от резултатите на изследването

Анализът на посочените данни доказва, че 98% от участниците в социална работа с група за изграждане на ефективни стратегии за справяне след преживяно кризисно събитие вместо пасивно да приемат живота си, развиват специфични стратегии за справяне и устойчивост. Те имат разнообразен характер и включват динамични поведенчески модели, разнообразие от нови, усвоени комуникативни стратегии, увеличава се социалната интеракция и се подобрява социалното включване и функциониране на отделния индивид. Една от добре работещите стратегии е самопреценката, самонаблюдението, разпознаване на чувствата и емоциите, търсенето им в себе си и другите.

В процеса на анализа на резултатите проучихме и съпоставихме получените данни с различни теоретични рамки, изследвания и модели за интерпретация на функционалното възстановяване на индивидите и общностите след преживени травматични събития (по разработките на Linden (Linden, M., 2003, 195–202), Trivers (Trivers, R. L., 1971, 35–57), Ajdukovic и екипа му (Ajdukovic, D. & all., 2013), Hobfoll, (Hobfoll, S. E., 1989) и Nadler (Nadler, A., 2002, 127–141) и обсъжданата от тях Conservation of Resources Theory – COR (Теория за запазване на ресурсите) и др). Като се основаваме на базови заключения и на други автори (Барбара Юен, Сара Дейвидсън и др.) и отчитаме националните особености и данните, с които разполагаме, обобщаваме изводите от изследването в следната таблица:

Таблица 5. Стратегии за справяне и стратегии за устойчивост на изследваните лица

Критерии	Индикатори	Стратегии за справяне	Стратегии за устойчивост
Получаване на материална подкрепа	дом	включване в ремонтване, строеж на ново жилище	работа върху детайлите по новия дом
Социални помощи	материални базови нужди	без излишен срам приемат необходимото за първоначално битово и физиологично оценяване	умеят да подготвят материали за критични/ бедствени ситуации и са в готовност да помагат на други хора при подобни обстоятелства
Нормализиране на ежедневиия живот	ежедневна рутина	възвръщане към нормалния бит: семейството е заедно, трудят се, децата са на училище	имат визия за бъдещи семейни планове, образованието на децата си, развитие в професионален план

	социални отношения и обществена ангажираност	чувстват се приети в общността; участват в инициативи на общността, извън кръга на семейството и близките приятели	създават нови приятелства; готови са да доброволчестват; моделират социално ангажирано поведение; преоткриват себеутвърждаването чрез помощ за другите
Психосоциална сигурност	съзнателна промяна	волево и осъзнато работят върху сигурността си	проявяват съзнателна готовност да учат за превенция на кризисни събития – подготовка и помощ при бедствия
Грижа за себе си	грижа за физическото състояние	търсене и приемане на лекарска помощ	здравето става приоритет; включване на активности
	грижа за психичното здраве	приемане на психосоциална подкрепа от професионалист	готовност да овладяват и прилагат грижи за психичното здраве и разбиране на връзката му с ефективното социално функциониране
Личностна устойчивост	приемане и разбиране на себе си	ангажираност към преживяното и отговорност към промяна	създаване на устойчива визия за бъдещето; житейски оптимизъм и надежда
Социално приобщаване и подкрепа	семейство и приятели	възстановяване на връзките в семейството и приятелствата	планове за семейството и осъзната готовност за създаване на нови приятелства
Активно справяне	ефективност на справянето	възстановяване на чувството за собствена ефективност; акцент върху позитивни спомени	осъзнато себевъзприемане като продуктивна личност; готовност за нови преживявания с вяра в себе си

Участниците в групите за подкрепа се стремят да запазят и възстановят своите лични ресурси – психически и социални. Този стремеж обуславя мотивацията им за промяна, която възстановява нов тип обществена ангажираност и извежда на преден план силни алтруистични мотиви. Взаимният алтруизъм (Trivers, R. L., 1971, 53–57) се превръща в силна социална норма, от която хората черпят самоуважение и устойчивост.

Обобщени изводи

Съществуват обширно разработени програми, които подпомагат възстановяването на хора, попаднали в различни травматични ситуации. Важно е да се отбележи, че Ханс Селие използва термина „стрес“, за да опише основния

модел на приспособяване, който индивидите прилагат в случай на заплаха или агресия. Когато ефектите на дистреса, и по-специално на този, породен от бедствие, се разпознават от пострадалите, когато те се насочват към широка и ефективна за тях гама от социални и психологически услуги, подпомагащи възстановителния процес, тогава хората са в състояние да развият стратегии за справяне, които да превърнат в устойчиви. Познанията за реакциите при травматични ситуации и последиците от тях са в основата на това проучване. Акцентът е върху развитието на общността като социален сбор от първично страдащи индивиди, мотивирани чрез участие в процес на социална работа с група да трансформират негативните преживявания в управляеми от тях самите устойчиви механизми. Съдържанието на социалната репрезентативност обуславя социалния дискурс като афективен ареал на създаване на нова общностна история.

Заклучение

Анализирането на процесите на изграждането на стратегии за справяне и устойчивост и прилагането им във времето продължава да бъде в обхвата на научния интерес, още повече с настоящите изменения в климатичен, политически и социално-икономически план. При настъпващите климатични промени се предполага от изследователите, че ще зачестят природните бедствия. Това налага целенасочена работа за подготовка на специалисти и разработване на специфични програми за оказване на психосоциална подкрепа на хората, преживели травматични събития. Такива програми за превенция и подготовка съществуват и в момента, но търсенията на изследователите продължават. За да може помощта да е адекватна, да се подпомагат индивидите, семействата и общностите в процеса на тяхното възстановяване, е препоръчително изследователската работа да се задълбочи и програмите да се адаптират към специфичните културни и общностни нужди.

ЛИТЕРАТУРА

- Василева, Ир. (2009) Понятието „Академична дискурсивна общност“ във века на глобализация – философски перспективи. – Нота бене, 1 – <http://notabene-bg.org/read.php?id=7>
- Габеров, И., Д. Стефанова (2002) Речник на чуждите думи в българския език с приложения. 5 прераб. изд., В. Търново.
- Илиева, Х (2016) Психосоциална подкрепа при бедствия, аварии и катастрофи. Изд. на БЧК, София.
- Корсини, Дж. (1998) Енциклопедия Психология. Наука и изкуство, 1155–1157.

- Митева, П. (2013) Феноменът „резиланс“ като ресурс за устойчивост на професионалиста в социално-психологичното консултиране. – В: Сборник от научна конференция с международно участие, 218–222, БСУ.
- Онлайн речник на думите в българския език – <http://rechnik.info/дискурс>
- Психологическа първа помощ: [СБОРНИК] / Красимир Иванов и др. (1994) – София: БЧК, 45–87.
- Рангелова, Е., Г. Механджийска (2009) Методи на социалната работа. Габрово.
- Стаевска, В. (2007) Дискурс анализ. – Нота bene, 5 – <http://www.litclub.bg/library/fil/staevska/discourse.html>
- Справочник за диагностичните критерии на ДСН-IV-ТР (2009) Изд. Изток-Запад, Българска психиатрична асоциация, С., 233–237.
- Терминологичен речник по хуманитарни науки (2007) Наука и изкуство, БАН, Институт за български език, С., 106–107.
- Цветанска, С. (2001) Тренингов модел за развитие на комуникативни умения. – *Годишник на СУ*, Факултет по педагогика, том 94.
- Ajdukovic, D. & all. (2013) Recovery from posttraumatic stress symptoms: a qualitative study of attributions in survivors of war. Open access. PLOS, vol. 8.
- Ajdukovic D. Corkalo D. (2003) Trust and betrayal in war: close interpersonal processes and implications for social reconstruction. In: Stover, E., Weinstein, H., eds. *Rebuilding Communities: Justice in the Aftermath of Genocide and Ethnic Cleansing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daviidov, D. M., Stewart, R., Ritchie, K., Chaudieu, I. (2010) Resilience and mental health. *Clinical Psychology Review* 30: 479–495.
- Definition of community resilience: an analysis: A CARRI Report. Community & Regional Resilience Institute (2013) – <http://www.resilientus.org/wp-content/uploads/2013/08/definitions-of-community-resilience.pdf>
- Ehrenreich, J. (2002) *Caring for Others, Caring for Yourself* New York: Mental Health Workers Without Borders.
- Faigley, L. (2010) Nonacademic Writing: The Social Perspective. In Lee Odel and Dixie Goswami (eds.) *Writing in Nonacademic Settings*. New York: Guilford, 231–248.
- Friedly, L. (2009) Mental health, resilience and inequalities. Copenhagen: World Health Organization Europe.
- Hobfoll, SE (1988) Stress, culture and community: The psychology and philosophy of stress. New York: Plenum.
- Hobfoll, SE (1989) Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist* 44: 513–524.
- Linden, M. (2003) Posttraumatic embitterment disorder. *Psychotherapy and Psychosomatics* 72:195–202.
- Middleman, R. R. and G. Goldberg Wood (1990) Skills for Direct practice in Social work. New York: Columbia University Press.
- Nadler, A. (2002) Post-resolution processes: Instrumental and socio-emotional routes to reconciliation. In: Salomon G. Nevo B, eds. *Peace Education: Concept, Principles, and Practices Around the World*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2002:127–141.
- Norris, F. H., Byrne, C. B., Diaz, E., Kaniasty, K. (2002) *Psychosocial Resources in the Aftermath of Natural and Human-Caused Disasters: A Review of the Empirical*

Literature, with Implications for Intervention. White River Junction, VT: National Centre for PTSD.

Preston–Shoot, M. (2007). *Effective group work*. Palgrave: Macmillan.

Reissman, D. B., Klomp, R. W., Kent, A. T., Pfefferbaum, B. (2004) Exploring psychological resilience in the face of terrorism. *Psychiatric Annals* 34:626–632.

Trivers, R. L. (1971). The evolution of reciprocal altruism. *Quarterly Review of Biology* 46, 35–57.

Useem, B. (1998) Breakdown theories of collective action. *Ann Rev Sociol* 24: 215–38.

Wilson, J. P. (1989) *Trauma, transformation and healing*. New York: Brunner/Mazel.

Постъпила май 2017 г.

Рецензенти:

доц. д-р Вержиния Боянова

доц. д-р Силвия Цветанска